

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ У СТАРОДАВНІХ АФІНАХ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

ТЕРНАВСЬКА Вікторія Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського міжнародного університету

В статті розглядається питання становлення інституту виборів в епоху античності. Аналізуються різні способи формування державного апарату, засоби боротьби з електоральною корупцією, публічна відповідальність органів державної влади перед народом.

Ключові слова: форми народовладдя, публічна відповідальність, докімасія, остракізм.

Інститут виборів є одним із найдавніших інститутів політичної та правової систем. Політичні вибори вважаються найбільш доступним способом участі громадян у формуванні органів державної влади та громадського самоврядування з метою впливу громадян на процес творення та здійснення державної політики.

Питання історії держави і права Стародавніх Афін досліджувало багато вчених-юристів, а саме: Катрич В.М., Шевченко О.О., Утченко С.Л., Громаков Б.С., Суриков І.Є., Корзун М.С. та ін., однак малодослідженим залишається саме питання становлення і розвитку інституту виборів у період античності. Історія виборчого процесу вимагає ґрунтовного наукового дослідження історичних передумов становлення інституту виборів, виявлення порушень виборчих прав громадян та вивчення шляхів усунення недоліків у виборчому законодавстві, що є достатньо актуальним для України, де політичний процес насичений виборчими кампаніями різних рівнів виборів.

Ідея політичного представництва була вже добре відома античному світу. Державний апарат Афінянської республіки у V-IV ст. до н.е. формувалася з врахуванням територіальної організації населення та майнового цензу. Основними принципами заміщення посад були: виборність, строковість, колегіальність, безоплатність і звітність. Обрання кандидатів здійснювалося або шляхом виборів, або за жеребом.

Кожен повноправний громадянин Афін мав право балотуватися на певну посаду. Таким правом наділявся кожен чоловік з досягненням певного віку, який мав громадянство і певну нерухомість. Громадянство набувалося за принципом права крові: якщо батько був громадянином Афін, відповідно і син наділявся всіма політичними правами. Однак у 451 р. до н.е. за пропозицією видатного політичного діяча Перикла було прийнято закон про громадянство, відповідно до якого лише особа, чий батьки обидва були афінянами, вважалася повноправним громадянином Афінянської республіки [1, С. 496]. По досягненні 18-річного віку така особа заносилася на зборах громади до списку дему по батьківській лінії, що дозволяло їй вийти з-під батьківської опіки та набути всіх політичних прав і обов'язків. Однак брати участь у політичному житті Афінянської держави особа могла лише з 20 років, коли вона як ефеб зараховувалася на військову службу, а тому заносилася до списків Народних зборів [2, С. 17-18].

Вибори посадових осіб проходили щорічно шляхом відкритого голосування в Народних зборах (еклесії), що були вищим органом влади. Вибори проводилися наступним чином. Голова Народних зборів зачитував народу список кандидатів на відповідну посаду і виборці голосували, піднімаючи вверх руку, окремо за кожного кандидата. Глашатай рахував голоси виборців, більшість яких і вирішувала результати виборів [3, С. 1].

Однак з часом перевагу було надано виборам за жеребом. Афіняни вважали, що саме таким чином можна добитися істинної рівності громадян, оскільки при голосуванні, навіть якщо воно проходить відкрито, завжди можна вплинути на чийсь думку шляхом підкупу чи погроз і забезпечити перемогу людям багатим та впливовим.

Голосуванням обирали лише тих, від кого вимагалася спеціальна кваліфікація: 10 стратегів (по одному від кожної філи), 10 таксіархів (командирів піхотних загонів), двох гіпархів (начальників кінноти) і їх десятьох помічників (філархів), а також 10 софроністів, які відповідали за виховання ефебів та здійснювали інші повноваження.

Головними посадовими особами в Афінах були стратеги й архонти. Колегія стратегів, створена у 501 р. до н.е., складалася з десяти членів, що обиралися Народними зборами з числа жонатих громадян, які мали нерухомість [4, С. 90]. Внаслідок реформ Перикла можливість обіймати державні посади була визнана за всіма повноправними громадянами, незалежно від майнового стану. Колегія стратегів мала досить широкі повноваження, серед яких розпорядження коштами, що виділялися на утримання армії і флоту, питання дипломатичних зносин, право скликати позачергові засідання Ради п'ятисот чи Народних зборів тощо. Інколи із стратегів виділявся автократор, який командував армією, а за надзвичайних обставин отримував всю повноту влади в державі. Зі зростанням повноважень стратегів зменшувалося політичне значення архонтів. Єдиною колегією вони діяли рідко – при вирішенні Народними зборами питання про остракізм і докімасію.

Решту посад обіймали за жеребом: будь-який громадянин міг виконувати державні обов'язки, від нього вимагалось лише добросовісність і чесність, а не особливі здібності і спеціальні знання.

Вибори чиновників за жеребом відбувалися у храмі Тезея під головуванням фесмофетів. Для цього ставили дві урни, в одній з яких були імена кандидатів, які претендували на певну посаду, написані на табличках, а в іншій відповідна кількість білих і чорних квасолин. Архонт витягав одночасно табличку і квасолину. Якщо квасоля була білою, кандидат вважався обраним [5, С. 110]. Однак на цьому процедура здобуття посади не закінчувалася, кандидату слід було пройти ще перевірку у Раді п'ятисот (буле), де його кандидатуру могли відхилити, визнати недостойною і невідповідною для виконання даних обов'язків. Тому завжди обирали двох кандидатів на одну посаду. Жереб називав імена: дев'яти архонтів, 500 членів Ради, 6 тисяч геліастів, 10 астиномів (особи, які відповідали за чистоту міста, за дотримання порядку і моральності громадян на вулиці), 10 агораномів (ринкових наглядачів), 10 завідуючих ремонтом храмів та ін.

Особливого значення набули вибори булевтів. Внаслідок реформ Клісфена у 509 р. до н.е. було утворено Раду п'ятисот – уряд Афіньської держави. Буле безперервно функціонував у період між скликаннями Народних зборів, готуючи справи до чергових засідань, здійснював виконання їх рішень і контролював діяльність посадових осіб.

В Раду п'ятисот входило по 50 чоловік від кожної з десяти територіальних філ. Право балотуватися в Раду належало всім афінським громадянам, окрім фетів (хоча часто відходили від букви закону), які були у списках демотів і відповідали загальним конституційним вимогам для здобування державних посад – епітимії.

Члени Ради (булепти) обиралися за жеребом на один рік з громадян, які досягли 30 років. Порушення цієї вимоги тягнуло певне покарання. Заборонялося більше двох разів виконувати обов'язки булепта. Більше того, між першим і другим обійманням посади булепта мав сплинути певний термін. Окрім двократної, буле право вступу в Раду

втрачалася у випадку обрання на іншу державну посаду і суспендувалося до здавання посадовою особою звіту.

Деми (найменші територіальні одиниці) виставляли декілька попередньо обраних кандидатів, з яких за жеребом призначалася встановлена для громади кількість булевтів. Інша половина, не обраних, були в якості запасних. При обранні булевтів застосовувався принцип рівного представлення кожної філи. Однак афінська демократія не знала примусової участі громадян у державному житті, тому існувала ціла група нечисельних громад, які не посилали своїх представників до Ради і взагалі утримувалися від участі в державному управлінні.

Перед вступом на посаду всі обрані піддавались особливій перевірці – докімасії, під час якої з'ясовували їх право на обіймання посади, політичну благонадійність і необхідні особисті якості. Тому магістратів обирали за два місяці до закінчення року, щоб вони встигли пройти перевірку (докимасію).

Докимасія була останньою стадією виборчої процедури, із завершенням якої остаточно визначався склад Буле на наступний рік. Нова Рада приступала до виконання своїх обов'язків 14 скирофоріона (кінець червня). В приміщенні Буле здійснювалося урочисте жертвоприношення і всі члени Ради приносили звичайну посадову присягу.

Під загрозою покарання не мали права претендувати на обрання чиновники, які не здали звіт про виконання попередніх посадових обов'язків, а також державні боржники. Не можна було обіймати посаду двічі (виключення робилося лише для стратегів) чи дві посади одночасно [1, С. 494].

Виконання посадових обов'язків вважалося за почесний обов'язок, а тому ця робота не передбачала винагороди. Саме з цієї причини на посаду стратегів і архонтів могли претендувати лише люди заможні, оскільки в обов'язок ставився ряд благочинних витрат. Однак внаслідок реформ Перикла для заохочення широких верств населення до активної участі у політичному житті вводилась винагорода за виконання обов'язків державних службовців [6, С. 137].

Після сплину терміну повноважень посадові особи надавали звіти про свою діяль-

ність Раді п'ятисот і гелієї, а саме про виконання покладених обов'язків, про порядок витрачання цільових коштів. Протягом року посадові особи 10 разів звітували перед Народними зборами за свою діяльність, кожного у будь-який момент могли усунути з його посади. За зловживання владою кожен посадовець міг бути притягнутий до відповідальності.

Враховуючи широту владних повноважень деяких державних посад, слід відмітити наявність серйозної боротьби за право їх обіймати. Це, у свою чергу, породжувало різного роду зловживання під час виборчого процесу. Найбільш поширеним засобом, що використовувався у такій боротьбі був підкуп. Так, багато хто хотів обіймати посаду булевта, тому особи, обрані в якості запасних, прагнули усунути новообраного булевта, сплативши йому річну платню за добровільну відмову від посади. Підкупи також мали місце на попередніх стадіях виборчого процесу. Зокрема, демоти вносили у виборчі списки осіб, які не відповідали вимогам обрання в Раду чи які не належали до даного дему, так що, враховуючи постійні зловживання, деми були позбавлені участі в обранні посадових осіб, за виключенням деяких чисельних колегій і Ради п'ятисот.

Іншою серйозною зброєю політичних опонентів була докімасія. Річ у тому, що позитивний результат жеребкування не завжди передбачав обрання в Раду. Обраних за жеребом піддавали докімасії, як називалася на той час офіційна перевірка правоздатності кандидатів, обов'язкова для всіх афінських посадових осіб. Докимасія булевтів була обов'язком Ради попереднього року, яка в особі свого голови, пропонувала кандидату питання, що мали за мету встановити приналежність його до античного дему, громадянську повноправність і, в якості спеціальних умов, наявність законного віку та відповідність встановленому майновому цензу. Особа, яку опитували, представляла свідків на підтвердження своїх показань, після чого наступала черга приватних осіб, які побажали б повідомити Раді про відомі їм перепони для допущення кандидата в Буле. Право виступати в якості такої особи під час докімасії належало будь-якому афі-

нянину; зокрема, члени Ради, присутні при докимасії *ex officio*, навіть зобов'язувались одним з пунктів присяги Ради дати свідчення про одного з членів Ради, що він є непридатним для цієї посади. Кандидат надавав заперечення і часто знаходив захисників серед присутніх на докимасії: обидві сторони виставляли на свою користь свідків, надавали документи, виголошували промови, що склалися спеціально з цією метою професійними риториками. Таким чином, процедура докимасії перетворювалася на справжній судовий процес [7, С. 74-75].

Після заслуховування обох сторін Рада постановляла своє рішення, яке приймалося більшістю голосів, при чому відхилення кандидатури могло бути навіть при відсутності обвинувачення, як часто бувало, якщо при опитуванні з'ясовувалась недостатність підстав, що вимагалася за законом, чи в руках Ради знаходилися докази, що надто сильно компрометували майбутнього булевта як державного діяча. Місця, що звільнялися, заміщалися особами, яких обрали в якості запасних булевтів, котрі, в свою чергу, піддавалися докимасії перед Радою у тому ж порядку.

Ще більші зловживання мали місце під час виборів стратегів й архонтів. Основна боротьба за владу точилась між аристократичною та демократичною партіями. Однак політичні угруповання в афінському полісі V–IV ст. до н.е. не мали масового характеру і функціонували у колі політичної еліти, а не серед широких прошарків пересічних громадян. Найбільш поширеним типом угруповань зазначеного періоду була гетерія – об'єднання декількох десятків громадян навколо «харизматичного лідера», яка і мала зазвичай назву від імені свого лідера. Малі політичні угруповання могли об'єднуватися у певні моменти в коаліції [8, С. 308].

Мали місце і змови, кулуарні торги, як, наприклад, всім відома змова між Нікієм і Алквіадам у 415 р. до н.е., спрямована проти Гіпербола. Кандидати часто використовували такі засоби, як наклеп, підкуп і навіть вбивство. Так, під час обрання першого стратега на 480 р. до н.е. Фемістокл купив грошима у Епідіка відмову від балотування на цю посаду [6, С. 60]. Жертвою політичної

боротьби двох політичних угруповань став Ефіальт, який у 461 р. очолив народну партію, однак невдовзі одного ранку його було знайдено вбитим у себе вдома [2, С. 15-16].

Особливо ефективним засобом у боротьбі за владу був остракізм. Процедура, що отримала назву остракізму, була запроваджена Клісфеном з метою попередити спроби аристократії реставрувати старі порядки. Процедура проведення остракізму була наступною. Раз на рік голова Ради п'ятисот (епістат) ставив демосу питання, чи немає серед співгромадян таких осіб, які є небезпечними для держави. Якщо народ вважав, що такі особи є в афінському суспільстві, то Рада п'ятисот готувала проект постанови (пробулевму), який і виносився на голосування. Попередньо кандидатури не висувалися, кожен афінський громадянин вправі був самостійно вписати на остраконі (глиняному черепку) ім'я того, кого вважав загрозою для афінської демократії.

Голосування проходило на Агорі. При подачі черепків їх потрібно було повернути вниз надписом, тобто процедура голосування була таємною. Однак така таємність у більшості була формальною, оскільки деякі громадяни приносили вже з дому заповнений остракон, інші, не вмюючи писати, просили інших допомогти заповнити остракон. Рішення приймалося простою більшістю голосів, яких, однак, мало бути не менше 6-ти тисяч. Засуджений більшістю голосів повинен був виїхати за межі Аттики строком на 10 років. Після оголошення імені громадянина, якого виганяли, йому надавалося десять днів на те, щоб вирішити всі свої питання у місті, зібратися, після чого він повинен був покинути територію полісу. Однак конфіскації майна не було, і вигнанець міг володіти, а також через довірену особу користуватися своїм майном, а по сплину десятирічного строку міг повернутися в Афіни і знову зайнятися політичною діяльністю [8, С. 239-241].

Остракізм, направлений спершу проти родової аристократії, використовувався у подальшому у політичній боротьбі між різними угрупованнями, що існували в афінському суспільстві. Остракізм був спрямований проти сильних, владних аристократичних

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається питання становлення інституту виборів в епоху античності. Аналізуються різні способи формування державного апарату, заходи боротьби з електоральною корупцією, публічна відповідальність органів державної влади перед народом.

SUMMARY

The issue of formation of institute of elections in the ancient epoch is considered. Different methods of formation of state apparatus, measures of struggle against electoral corruption, public responsibility of state power bodies to the people are analyzed.

лідерів, чий політичний вплив сприймався вже як загроза існуючому політичному устрою [1, С. 15-16]. Так, влітку 482 р. до н.е. Фемістокл був обраний стратегом лише завдяки тому, що напередодні виборів поширив чутки в народі про прагнення видатного політичного діяча Аристида узурпувати владу шляхом встановлення монархічної форми правління [9, С. 67].

Відомі були й інші правопорушення та зловживання під час виборчого процесу. Таким чином, саме антична демократія породила такі інститути, як вибори, люстрація та звітність посадових осіб перед виборцями за свою діяльність, а також виробила певні правові інструменти боротьби з правопорушеннями під час виборів.

Така політична практика, незважаючи на свою давність, є актуальною на сьогодні, оскільки сучасні вибори всіх рівнів в Україні супроводжують такі ж негативні явища, як підкуп виборців, усунення політичних опонентів шляхом погроз і застосування насилля, фальсифікації підсумків голосування тощо. Вивчення історичного досвіду має сприяти удосконаленню роботи вітчизняних інститутів конституційного права та здатне прискорити процес конституційної реформи, що триває в Україні.

Література

1. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Мн.: Литература, 1998. – 1392 с.
2. Громаков Б.С. История рабовладельческого государства и права (Афины и Рим): – М.: Типография ВНИИТЭМР, 1986. – 80 с.
3. Воеводский Л. Время введения и политическое значение выборов по жребию в Афинской республике / Сборник сочинений студентов университета св. Владимира. – К.: университетская типография. – 1882. – Выпуск 4. – С. 1-130.
4. Бузескул В. История Афинской демократии. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, Вас. остр., 5 лин., 28., 1909. – 468 с.
5. Древняя Греция. Книга для чтения / Под ред. С.А. Утченко и Д.П. Каллистова. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 232 с.
6. Арский Ф. Перикл / Жизнь замечательных людей. – М.: «Молодая гвардия», 1971. – 224 с., с илл.
7. Гольдин Н. Афинский совет. История, организация, ведомство. – Х.: Типография и Литография М. Зильбергберг и С-вья, 1904. – 142 с.
8. Суриков И.Е. Остракизм в Афинах. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 640 с.
9. Плутарх. Знаменитые греки. – М.: Издательство «Просвещение», 1968. – 246 с.